

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.03.2021 ✓Accepted/Kabul:11.05.2021

DOI:10.30794/pausbed.903923

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bulut, C. ve Savaş Yavuzçehre, P. (2022). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Yapısı ile Mahalle", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Denizli, ss.281-301.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYOKÜLTÜREL YAPISI İLE MAHALLE

Canberk BULUT*, Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı kentlerinde yayılım gösteren mahalleler, sosyokültürel yaşamın temelini oluşturmaktadır. Bireyler, doğdukları mahallenin kültüründen etkilenecek bir kimlik oluşturmakta, sosyal yaşama dahil olmakta ve mahalleli kimliğini gelecek nesillere aktararak, toplumsal değerleri muhafaza etmektedir. Mahalle ve birey arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim sonucunda oluşan gelenek, görenek ve gündelik alışkanlıklar ise mahallelerin kendine has yapısal ve kültürel özelliklerini besleyerek, devamlılık sağlamaktadır. Bu çıkarımdan hareketle çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, mahallelerin fiziki ve sosyokültürel özelliklerinin tarihsel süreç içerisinde ayrıntılı şekilde değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaçla çalışma, tarihsel süreçte mahallenin gelişimine kısaca değindikten sonra, Osmanlı mahallesini, sosyokültürel yapıyı oluşturan fiziki ve toplumsal çevre üzerinden değerlendirmektedir. Ayrıca çalışma, geleneksel Osmanlı mahallelerindeki tarihi, fiziki, demografik, sosyokültürel öğeler ile bu öğelerin birbirini etkileme şekillerine de değinerek, güncel, toparlayıcı bir eser ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Osmanlı İmparatorluğu, Sosyokültürel Yapı.

THE NEIGHBORHOOD IN THE OTTOMAN EMPIRE WITH ITS SOCIOCULTURAL STRUCTURE

Abstract

The neighborhoods that spread in different cities of the Ottoman Empire, constitute the basis of socio-cultural life. Individuals create an identity by being influenced by the culture of the neighborhood they were born in, get involved in social life, and preserve social values by transferring their neighborhood identity to future generations. Traditions, customs, and daily habits that are formed as a result of the mutual interaction between neighborhood and individuals provide continuity by feeding specific structural and cultural features of the neighborhoods. Based on this inference, the aim of the study was determined as the detailed evaluation of the physical and sociocultural characteristics of the neighborhoods in the classical age of the Ottoman Empire in the historical process. For this purpose, this study evaluates the Ottoman neighborhood through the physical and social environment that formed the sociocultural structure after briefly mentioning the development of the neighborhood in the historical process. Besides, the study aims to reveal an up-to-date, collective work by addressing the historical, physical, demographic, socio-cultural elements in the traditional Ottoman neighborhood and the ways these elements interact with each other.

Keywords: Neighborhood, Ottoman Empire, Sociocultural Structure.

*Doktora Öğrencisi, 9 Eylül Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi, İZMİR.
e-posta:canberkbulut94@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7125-2972>)
**Doç.Dr. Pamukkale Üniversitesi İİBF SBKY, DENİZLİ.
e-posta:pyavuzcehre@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7726-1119>)

GİRİŞ

Mahalle kavramı, Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı İmparatorluğu döneminin toplumsal, kültürel, fiziki ve idari yapılanmasından miras kalmıştır. Günümüzde, mahalleler Osmanlı'daki kadar etkili olmayan ancak nostaljik çağrışımlarla gelenekselin en mühim temsilcisi ve göstergesi olarak birçok farklı açıdan önemini koruyan yerleşim ve yaşam birimleridir. İnsanların birincil olarak sosyalleştikleri, kendilerini ait hissettikleri ve farklı etkileşimlerde bulunarak dünyayı anlamlandırmaya başladıkları, kent içerisindeki en küçük yaşam alanlarını temsil eden mahallelerin ortaya çıkışının, milattan önceki devirlere rastladığı görülmektedir. Kentler içerisinde yaşayan insanların, zamanla aynı din, kültür veya tarihi geçmişe sahip çevreleriyle bir arada yaşamaya başlaması, günümüzde mahalle olarak adlandırılan kendine has birimlerin birikimsel olarak gelişmesine yol açmıştır. Kentle bağıni koparmadan, kendine has dokusunu yaratabilen ve korumayı başarabilen mahalleler, kentlerin ve nihayetinde ülkelerin geliştirdikleri tarihsel birikim ve kültürün kaynağını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bir kentin veya ülkenin sahip olduğu farklı değerlerin anlaşılabilmesi, içerisindeki mahallelerin tarihsel, sosyal, kültürel ve fiziki gelişimlerini doğru şekilde okumak ve yorumlamaktan geçmektedir.

Mahallelerin içerisinde barındırdığı kimlik, kültür ve tarih olgularının, kentler açısından önemini anlaşılması ile farklı tarihlerde mahalleyi anlamak ve yorumlamak için çalışmalar yapılmıştır. Ergin'in (1936), mahalleye yerel yönetim teşkilâtının ilk basamağı olarak önem atfeden Türkiye'de şehircilik tarihi konulu çalışması, özel olarak mahalleyi konu alması da alandaki öncüllerden biri olarak sayılabilmektedir. Alada (2008), mahalleyi tarihi açıdan tasvir etmekte ve Osmanlı mahalleleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Ergenç (1984), Osmanlı'da mahalleyi konu alan çalışmalarında mahalle halkının yaşantısına ve aralarında gelişen birlik, beraberlik duygusuna dikkat çekmektedir. Kronolojik bir perspektif ile kent, mahalle ve insana dair bilgiler paylaşan Alver (2010; 2013), aynı zamanda mahalle ve mahallelilere dair sosyolojik analizlerde bulunmaktadır. Kavruk (2004; 2018) mahalleyi bir yerleşim ve yönetim birimi olarak ele almakta ve geçmişten günümüze mahalleler ve mahalle yönetimleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Kuban (2007) ise özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde oluşturulan mahallelerdeki mimari yapıya ve zamanla oluşan etnik mimari tarzın etkilendiği değişkenlere odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü topraklarda kurulan mahalle yapılanmalarının, fiziki, kültürel, tarihi ve sosyoekonomik özellikleri ile mahalle halkının nesilden nesle geliştirdiği örf, adet ve geleneklerinden doğan gündelik yaşamlarına ayrıntılı şekilde odaklanmak olarak belirlenmiştir.

Çalışmada mahalle olgusu, kavramsal açıdan ele alınmakta ve farklı dönemlerde mahallenin değişen fiziki ve kültürel yapısının, mahallenin tasvir ediliş şekline olan etkisi göz önüne alınarak mahalle tanımlamalarına yer verilmektedir. Osmanlı'nın hüküm sürdüğü topraklarda, farklı medeniyetlerce daha evvel kurulan mahallelerin irdelenmesi ile Osmanlı mahallelerinin miras aldığı tarihi ve kültürel birikimin ortaya konulması amaçlanmıştır. Mahalle yerleşimlerinin dini olgular ve toplumsal kurallar ile yakın ilişki halinde olması, mahalleleri içerisinde barındırdığı tüm öğeleriyle birlikte etkilemiştir. Yaşanan değişimlerin belirlenebilmesi ise mahalleyi oluşturan demografik, fiziki, sosyokültürel ve idari değişimlerin özel olarak incelenmesi ile mümkündür. Buradan hareketle Osmanlı mahallesi, fiziki sınırları, mimari özellikleri ve içerisinde yaşayan nüfusun genel yapısı ile mahalle cemaatinin sahip olduğu kültürel birikimleri, örf, adetleri ve birbirleriyle dayanışma içerisinde olan komşuların günlük ilişkilerine odaklanılmıştır.

1. MAHALLE KAVRAMI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖNCESİ TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Genel Olarak Mahalle Kavramı

Toplumsal yaşamın, kültürel değerlerinden beslenerek gelişen yapısı dolayısıyla mahalle kavramı, içerisinde geliştiği coğrafyaya, topluma ve döneme göre farklı isim ve anlamlarla ortaya atılmıştır. Günümüzde bilinen anlamına ulaşması tarihsel süreçte yaşanan olaylardan etkilenecek gerçekleşen mahalle tanımlamalarındaki ortaklıklar ise kavramın farklı medeniyetlerde ifade ettiği önem ve işlevselliklerin benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Mahalle terimi, Arap dilinde "*inip konulacak yer*" anlamına gelen, "*mahall, halel ve hulul*" sözcüklerinden türemiştir (Ayverdi, 2010: 755). Türk Dil Kurumu'nun tanımıyla mahalle, "*Bir şehrin, bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri*"dir (sozluk.gov.tr, 2021). Mahalle kelimesinin ve Arapça "*mahall*" kökünün, en sade hali olan "*hall*" sözcüğü ise Türkçede, "konaklama yeri, konak veya durak" anlamlarına

gelmektedir. Sözcüğün günlük hayattaki kullanımına dair (etimolojiturkce.com, 2021), eski dönemlere ait çeşitli yazılı kaynaklara¹ ulaşılabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine denk gelen 1900 yılında Şemseddin Sami tarafından hazırlanan "Kamûs-ı Türkî" sözlüğünde ise mahalle, çoğunlukla bir camisi ve imamı bulunan, birçok hanenin birleşmesiyle meydana gelen, bir şehir ve kasabanın bölünmüş parçalarından her biri şeklinde tanımlanmaktadır² (Sami, 2017: 1007). Bu tanımda, birleştirici unsur olarak görülen ve günlük yaşama etki eden din faktörünün öne çıktığı açıkça görülmektedir. Genellikle Müslüman mahalleler için geçerli olan bu tanım, diğer gayrimüslim cemaatlerin yoğunlaştığı mahallelerle farklılaşmakta, mahalleler kilise veya havraların etrafında yayılım göstermektedir. Günümüze doğru gelindiğinde ortaya atılan mahalle tanımlamaları, gündelik yaşamda din olgusunu belirli ölçüde geri planda bırakarak, komşuluk ilişkileri ve dayanışmanın ön plana çıktığı sosyokültürel bir yaşam alanını ifade etmektedir.

Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde Keleş (1998: 88) mahalleyi, "Bir kentin, bir kasabanın, büyükçe bir köyün, yönetim bakımından bölündüğü, yapı bölgeciklerinden ve insan topluluklarından oluşan en küçük parçalarından her biri" şeklinde tanımlamakta ve mahalleyi komşuluk birimi ile eşanlamlı saymaktadır. Bu tanıma göre mahalleyi ifade eden komşuluk birimi ise "Dar bir alanda yer alan, daha çok yüz yüze ve kişisel ilişkilerin egemen olduğu, üyeleri, yürüme uzaklığı içindeki ilkokul, oyun yeri, gezilik, bakkal ve manav gibi ortak kent kolaylıklarından güçlük çekmeden yararlanabilen küçük yerleşme birimi" olarak açıklanmaktadır. Bu tanım geleneksel mahalle anlayışından, modern mahalle anlayışına geçişte mahalle içerisindeki gündelik hayata yön veren olguların değişimini gözler önüne sermektedir. Ancak bu durum, Osmanlı mahallesinde komşuluk faktörünün veya modern mahallede dini kültürün olmadığı gibi sonuçlar doğurmaz. Mahalle içerisinde gelişen her kavram, belirli ölçülerde mahalleye has değerler olarak mekânlarda, bireylerde ve genel olarak toplum içerisinde yaşamaya devam etmektedir.

Mahalle tanımları, farklı coğrafya ve dönemlerde, her kültüre has farklı açılardan ele alınsa da ortaya çıkan bazı ortak sonuçlar bulunmaktadır. Bu tanımlardan, mahallenin bir yerleşim yeri olduğu, yerleşim yerinin kentsel özellikler gösteren yerlerde bulunduğu, birbirine yakın mesafelerde birden çok mahalle olabildiği, orada yaşayan insanların yakın ilişki içerisinde olduğu, topluluğun sınıf ve statü farkları ile değil, akraba ve arkadaşlık ilişkileri tarafından biçimlendiği, dinlerin topluluğun homojen yapısını sağlamada etkin bir rolünün olduğu ve yöneticilerin mahallede ikamet eden insanlara kolayca ulaşabildiği gibi çıkarımlara ulaşılmaktadır (Kavruk, 2004: 109). İçerisinde bulunduğu kültürel ortamdan, komşuluk ilişkilerinden, yaşanılan tarihsel dönemden veya coğrafi konumdan etkilenerek, birikimsel değerler meydana getiren ve günümüzde hala belirli değerler çerçevesinde işlevselliği bulunan mahallelerin ortaya çıkış tarihleri ise ulaşılabilen yazılı kaynaklardan çok daha öncesine dayanmaktadır. İlk insan topluluklarının bir araya gelerek yaşamaya başladığı ve ilk yerleşim alanlarını meydana getirdiği milattan önceki dönemler düşünüldüğünde, mahalle hakkında geçmişe dayalı bilgilere çoğunlukla arkeolojik bulguların izin verdiği şekilde ulaşılabilmektedir. Bu açılardan, Osmanlı İmparatorluğu dönemine geçmeden önce, mahallelerin eski çağlarda ortaya çıkışına ve o zamandan bu yana Osmanlı coğrafyasındaki tarihsel, sosyokültürel, sosyoekonomik ve idari gelişimine elde edilebilen bilgiler ışığında değinmek, Osmanlı mahalle yapısını daha iyi anlamak açısından yerinde olacaktır.

1.2. Osmanlı İmparatorluğu Öncesi Medeniyetlerde Mahallenin Gelişimi

Mahallelerin ortaya çıkışı, neredeyse uygarlık tarihi kadar eskidir. İnsanların topluluk halinde yaşamaya başlaması zamanla kentleri, kentler ise içerisinde yaşayan farklı sınıflardan insanların kültürel, dini veya sosyoekonomik bölünmeleriyle mahalleleri meydana getirmiştir. Buna ilişkin olarak Mumford (2007: 610), mahallenin ortaya çıkışının, ilk kent³ yerleşmelerinin de üzerinde yükseldiği antik dönem Mezopotamya

¹ Mahalle sözcüğünün etimolojik kökenine ve cümle içerisinde kullanıldığı erken dönem yazılı kaynaklara ulaşmak için bakınız. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mahalle> (erişim: 05.01.2021).

² Tanım herkes tarafından anlaşılır olması için sadeleştirilmiştir. Orijinal Osmanlıca hali için bkz. "Bir şehir ve kasabanın, münkasim olduğu parçaların beheri ki müteaddid hanelerden mürekkep olup, ekseriya bir cami ve imamı vardır." (Kamûs-ı Türkî, s. 1007).

³ Günümüzde oluşan kent algısı çerçevesinde, bir yerleşim yerinin hangi özelliklerinin orayı kent yapacağı (nüfus, sınırlar, gelişmişlik vb.) konusunda fikir ayrılıkları olduğu için, ilk kentlerin kuruluş tarihleri akademik çevrede tartışmalı bir konudur (Bağlı ve Binici, 2005: 40-41). Ancak birçok araştırmacı, coğrafi olarak ilk kentlerin, erken dönem yerleşik hayata geçişin izlerinin de bulunduğu Mezopotamya toprakları üzerinde kurulduğu konusunda birleşmektedir.

coğrafyasında olduğunu belirtmekte ve mahalle kavramını, kenti oluşturan en eski yerel ögelerden biri olarak tanımlamaktadır. Kentin çevresinde gelişen banliyö kesimlerini de birer mahalle birimi olarak ele alan Mumford (2007: 607) ayrıca, mahallelerin tarihsel süreç içerisinde kökenlerine ulaşıldığında, kentin içerisindeki “eski köy bileşeni” olduklarının ortaya çıktığını ve dengeli bir kent yaşamı için diğer kent kurumları kadar olmazsa olmaz bir olgu teşkil ettiğini belirtmektedir.

Mezopotamya bölgesinde kurulan ilk yerleşim bölgelerinden olan “Larsa, Babil, Ur, Tel Asmar ve Uruk” gibi kentlerde mahalleler kent planlarında açıkça yer alan önemli kent bölümlerini oluşturmaktadır. Bölge esnafı ve halk, mahallelerde ikamet etmekte, mahalleler fonksiyonlarına göre farklı isimler almakta, kent planı mahallelere göre yapılmaktadır. Mahallenin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan sokaklar mahallenin ve kentin temel dokusunu oluşturmaktadır. Yine “Ebla ve Biblos” gibi kent örneklerinin verilebileceği ve kentleşme tarihi açısından zengin olan Akdeniz Bölgesi’nde de mahalle, kent içerisinde belirgin bir öneme sahiptir (Alver, 2013: 32). Surlarla çevrili yapısı ve içerisindeki saray, tapınak veya konut bölgeleriyle “Eridu, Lagaş, İsin, Nippur ve Kutha” da mahalle yapılarıyla benzer özelliklere sahip önemli Mezopotamya şehir devletlerini meydana getirmektedir (Bağlı ve Binici, 2005: 42). Zamanla sınırlar genişledikçe ve insan popülasyonu artmaya başladıkça, kentler içerisindeki yerleşim bölgelerini oluşturan mahalleler de gelişmiş ve yayılmıştır.

Mezopotamya topraklarının kuzeydoğusunda, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun, bugün ise Türkiye Cumhuriyeti’nin yükseldiği Anadolu ve Rumeli topraklarında erken dönem mahalle yapılanmalarına milattan önce 3. yüzyılda rastlanmaktadır. Helenistik dönem olarak adlandırılan bu çağlarda mahalleye, “*amphodon*” adı verilmektedir. Sadece seçkin belirli bir grup insanın ikamet edebildiği “*amphodon*”, içerisinde tapınağın bulunduğu, kentin surlar içerisinde kalan kesimini oluşturmaktadır (Sakaoğlu, 2011: 8). İbadet yeri ve mahalle arasındaki etkileşim, antik çağlardan günümüze değişmeden gelen olgulardan biri olmuş ve insanlar dini inançlarına uygun ibadet yapıları etrafında birleşerek mahallelerini oluşturmuşlardır. İlk Çağ kent yaşamında mahalleler, akropol içerisinde Zeus, Hera veya Athena gibi tanrı ve tanrıçalara adanan tapınaklar çevresinde gelişim göstermiş ve varlıklı insanlar dönemin lüks konutlarını bu tapınaklar çevresinde inşa etmişlerdir. Helen Uygarlıklarında mahalleler, kentsel tasarım ve planlama açısından değerlendirildiğinde gösterişli birimler olarak görülmemektedir. Mahallelerde gösterişten kaçınılmış, sade bir görünüm yaratılmıştır. Antik kalıntılardan da görülebileceği üzere, günümüze ulaşabilen yapıların büyük çoğunluğunu yerleşim yerlerinden ziyade kamusal alanlar ve seçkinlere ait binalar oluşturmaktadır (Wycherley, 1993: 158).

Eski çağlarda yaşayan Türk kavimlerinde mahalle kavramı, batı medeniyetlerinin aksine şehir kavramının da geç ortaya atılmasıyla birlikte sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Alada’ya (2008: 30) göre bunun sebebi, Türk boylarının çağlar boyu göçebe hayat tarzı ile, yerleşik düzeni bir arada devam ettirmesi ile alakalıdır. Bunun sonucunda, şehri ortaya koyan tarımsal ürünlere ancak ileri tarihsel süreçlerde rastlanmaktadır. Bu dönemde ancak tanımsal farklılıklardan ve günümüze ulaşan mimari yapılardan yola çıkılarak köyden farklı bir yerleşim yeri olan, daha çok yönetici sınıfın yaşadığı, insanların savunma gereksinimleri ve az miktarda ticari amaçlar için kullanılan kısıtlı bir kent tanımlaması yapılabilmektedir. Anadolu topraklarının Türk ve Müslüman halkların hakimiyetine girmesinden önce, şehirler çoğunlukla kale surlarının içerisinde sıkışmış, genişleme imkânı bulunmayan, genellikle belirli bir zümrenin ikamet ettiği, bir yaşam alanından çok savunma veya korunma amaçlı tercih edilen idari bir birim olarak görülmekteydi. Bölgenin zaman içerisinde Türk hakimiyetine geçmeye başlamasıyla birlikte şehirler, surlardan dışarı taşarak çevreye doğru genişleme imkânı bulmuş ve yeni oluşturulan yerleşim alanları, mahalleleri meydana getirmeye başlamıştır (Bayartan, 2005: 97).

Goodwin (2012: 575), ikamet alanlarının surlar dışına genişlemesini, kent çevresinde yeni gelişen idari, ticari ve dini merkezlerin varlığına dayandırmaktadır. Avrupa kentlerinde mahalleler güvenlik kaygılarıyla surlar içerisine kurulurken, Türk-İslam geleneğinde bu uygulama son bulmuştur. İslam kentlerinde fiziksel anlamda değişen mahalle yapıları, yıllar içerisinde işlevsel olarak da Avrupa’dan farklılaşmış ve yer-mekân ayrışması olmaktan ziyade günlük yaşamı bütüncül olarak içine alan bir olgu haline gelmiştir (Alada, 2008:117). İslam kentlerinde mahalleler, kendi kendilerine yetebilen önemli kent bölümleri olarak görülmektedir. “Hara” adı verilen mahallelerin, kendilerine ait camileri, su kaynakları, çarşısı, gece bekçileri ve bahçe kapıları bulunmaktadır. Her biri küçük birer kent görünümünde olan mahalleler, kendi içerisindeki alt kültür unsurlarının dayanışması sonucu ortaya çıkmıştır (Duri, 1992: 70; Pirlanta, 2010: 137).

İslâm coğrafyasındaki kent ve mahallelerde görülen benzerlikler, Müslümanların fethettikleri bölgelerde İslâm'a uygun yeniden inşa faaliyetlerinin sonucu olarak kazandıkları şehircilik deneyimleri ile açıklanabilmektedir (Mermutlu: 2010: 14). Alada (2008: 128), "... belirli bir nüfus yoğunluğuna ulaşabilmiş ve aralarında yakın hane ilişkileri (komşuluk) kurabilmiş yerleşim birimlerinde, insanların aynı mekânda ibadet ediyor olmaları İslami cemaat için gerekli şarttır" ifadesiyle İslâm geleneğinden gelen şehir ve mahalle standartlarını ortaya koymaktadır. Aynı din ve milletten olan insanların bir araya gelmesiyle, zamanla mahalleler kurulmaya ve yayılmaya başlamıştır (Can, 1992: 118).

Selçuklu Devleti zamanında mahallelerin Osmanlı dönemine kıyasla daha büyük olduğu bilinmektedir. (Akşit, 2014: 81). Anadolu Selçuklu Devleti dönemine gelindiğinde mahalleler, pazar alanları ile birlikte dış kent olarak düşünülebilecek kent bölümünde bulunurken, iç kent kısmında ise büyük kent camisi ve hükümet konağı gibi çeşitli kamu binaları yükselmektedir (Kuban, 1965: 90). Osmanlı İmparatorluğu öncesi dönemde oluşturulan Türk-İslâm mahalle yapılanmalarına dair örneklerin günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Selçuklular döneminden günümüze ancak bazı saray ve vakıf binaları ulaşabilmiş, mahalle yaşamına dair ev ve yapı örnekleri⁴ ayakta kalamamıştır (Goodwin, 2003: 429). Bunun en büyük sebebi, vakıf ya da kamu binaları haricinde kalan ikamet yapılarının kalitesiz malzemeden, bölgenin sunduğu hammadde ve malzeme sınırlılıklarıyla yapılmasından kaynaklanmaktadır (Kuban, 1965: 73).

Selçuklular döneminde mahalleler, aynı zamanda vergi toplamak gibi kamusal konularda da görevli "iğdiş"⁵ olarak adlandırılan yöneticiler tarafından idare edilmektedir (Çadircı, 2011: 46). İsimleri, dönemleri ve üzerinde yükseldikleri topraklar farklılık gösterse de mahallelerin gelişimi, Türk-İslâm şehircilik geleneğinde çoğu zaman paralellik göstermektedir. Bu durum, Anadolu coğrafyası üzerinde yayılım gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nun da şehircilik ve mahalle yapılanmasının temelini öncüllerinden aldığı ve kendi kültür yapısı içerisinde değiştirerek geliştirdiğini göstermektedir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MAHALLENİN GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Kavramı ve Kökeni

Osmanlı İmparatorluğu'nda mahalle kavramı, öncüllerinden aldığı toplumsal, idari, kültürel birikimlerle şekillenen ve sosyal yaşamı tam anlamıyla içine alan önemli bir olguyu ifade etmektedir. Yerel yönetim teşkilatlarının henüz modern anlamda bilinen haline evrilmesinden çok daha önce mahalleler, Osmanlı'da yerel yönetimin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Ergin (1936: 69), Osmanlı'da mahalleleri yerel yönetim sisteminin ilk basamağı olarak ifade etmekte ve insanları bir araya getiren bir unsur olmasından dolayı bireysellikten, toplumsallığa geçişin önemli bir unsuru olduğunu belirtmektedir.

Mahallenin yarattığı sosyokültürel gelenekler ve sorumluluklar çerçevesinde yaşamını sürdürmeye başlayan insanlar, mahalleli ve nihayetinde cemaat haline gelmektedir. Ergenç (1984: 69) bu anlayışla benzerlik gösteren şekilde Osmanlı'da mahalleyi, "birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer" olarak ele almakta ve genel bir anlatımla, "aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle yerleştikleri şehir kesimi" olarak tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere sosyal hayatta oldukça etkili olan din olgusu, mahallenin sosyal, fiziksel özelliklerine ve kimliğine de yansımış durumdadır. Bu durum İslâm şehircilik geleneğinin bir sonucudur. İslâm kentlerinin üç ana unsuru olarak bilinen mahalleler, çarşılar ve camiler (Alada, 2008: 38-39), geçmişinden aldığı temel ile kentin başat elemanları olmakta ve birbiriyle yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Alver (2010: 120), bir mahalle kurmanın, bir cami veya mescit inşa etmek ile aynı anlama geldiğini belirtmekte ve camileri "mahallenin toplardamarı" olarak nitelendirmektedir. Osmanlı mahalle yapılanmasındaki ayırımın daha çok din temeli olması, Osmanlı mahallelerini, fiziksel ve sosyoekonomik ayırımlarla oluşturulan yerleşim tiplerine sahip diğer medeniyetlerin mahallelerinden ayırmaktadır.

⁴ Osmanlı evleri hususunda Bkz. Cansever (2002), Faroqhi (1987).

⁵ "Terbiye etmek, beslemek ve yetiştirmek" anlamlarında kullanılan "iğitmek" sözcüğünden türemiştir. Osmanlı mahalle imamaları veya günümüz mahalle muhtarlarına benzeyen görevlere sahip yöneticilerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. <https://islamansiklopedisi.org.tr/igdis> (20.02.2021).

Tablo 1. Osmanlı Kentlerinde Bulunan Mahalle İsimlerinin Kaynağı ve Dağılımı

Şehir/ Kasaba	Toplam Mahalle	Kişi Adı	Mescit/ Cami Adı	Esnaf/ Pazar Adı	Doğa Özelliği	Gelinen Şehir İsmi	Eski İsmi	Veri Yok
Amasya	54	38	8	3	1	3	1	-
Edirne	176	139	13	5	8	1	1	9
Ankara	87	34	14	12	1	7	-	19
İstanbul	262	50	196	9	-	2	-	5
İsparta	30	15	3	4	3	-	2	3
Bursa	281	156	40	19	16	12	-	38
Konya	179	141	8	7	6	-	-	17
Erzurum	19	8	7	2	1	-	-	1
Toplam	1133	584	320	63	37	25	4	100

(Kaynak: Alada, 2008: 139)

Osmanlı mahallesi, “Müslüman Mahallesi”, “Gayr-i Müslim Mahallesi” ve “Birlikte Yaşanan Mahalle” şeklinde üç farklı din temelli ayırım ortaya koyarak gelişmiştir (Şahin ve Işık, 2011: 222). Osmanlı mahallelerindeki dini yaşam ve cemaat sisteminin önemi, o dönem kurulan mahalle isimlerinden de anlaşılmaktadır. İstanbul, Bursa ve Edirne gibi farklı dönemlerde başkentlik görevi üstlenmiş büyük kentlerde bulunan mahalleler de dahil olmak üzere toplam 1133 mahallede yapılan bir araştırmada, örnekleme dahil edilen mahallelerin %88’inin isminin, mahalle içerisinde bulunan cami ve mescitten veya o ibadethaneyi yaptırmış olan kişiden geldiği ortaya çıkmıştır (Alada, 2008: 137). Bu durum İslam kuralları çerçevesinde oluşturulan dini kültürün, Osmanlı mahalle yaşamı ve sosyokültürel bileşenleri ile son derece iç içe olduğunun bir kanıtı olmaktadır.

2.2. Osmanlı Mahallelerinde Fiziki ve Demografik Yapı

Osmanlı mahallelerinde fiziki yapı ile demografik yapı birbirine paralel şekilde gelişmiş ve birbirinden sürekli etkilenmiştir. Cemaati oluşturan mahalle halkının nesilden nesle aktararak biriktirdiği sosyokültürel yaşam biçimi Osmanlılara has fiziksel donatıları oluştururken, belirli değerler dahilinde oluşturulan yapılar da bireylerin yaşam tarzı üzerinde etkili olmuştur. Camileri, mescitleri, yeşil alanları, mahalle kahvehaneleri, mahalle mektepleri, hamamları, toplanma/sosyalleşme görevi gören cami bahçeleri ve kendine has kimlik özellikleri barındıran evleri ile Osmanlı mahallelerini, içerisinde yaşayan toplumun günlük alışkanlıkları ve yaşam biçimleri ile birlikte irdelemek, günümüz mahallelerinin sahip olduğu tarihsel değerleri ve kültürel birikimleri anlamaya da yardımcı olacaktır.

Osmanlı mahallelerinin, fiziki yapısına dair genel ve ortak bir anlatım yapılmak istenildiğinde, değinilmesi gereken ilk başlık, içerisindeki yapıların sade bir görünüme sahip olduğu olacaktır. Devlete başkentlik yapmış büyük kentlerdeki mahalleler haricinde kalan yerleşim yerlerinin hepsi en fazla iki katlı konut yapılarından ve cami minarelerinden oluşan yatay bir mimari silüet ortaya koymaktadır. Kütüphane, tekke, türbe, mektep gibi kamusal binaların dahi birkaç katı geçmediği bilinen Osmanlı klasik döneminde⁶, çok katlı yapılar inşa etmek bir tabu olarak görülmektedir (Kuban, 2007: 599). Erken dönem Osmanlı mahallelerindeki yapılara ilişkin bilgiler genellikle o dönem ülkeye ziyarette bulunmuş Avrupalı gezginlerin aktardıklarından kaynağını almaktadır. Klasik dönem Osmanlı mahalle halkı, eskimiş ve özensiz şekilde inşa edilmiş konutlarda oturmaktadır. 1509 yılında İstanbul’da meydana gelen ve “Kiyamet-i Sugra” yani Küçük Kiyamet olarak adlandırılan deprem sonrası halk, evlerini ahşap malzemelerden yapmaya başlamıştır. Ancak, depremin yarattığı yıkıcı etkilerden kurtulmak için bu yola başvuran mahalleli, daha sonraki yıllarda ise defalarca yangın felaketiyle karşı karşıya kalmıştır (Gökkaya, 2012: 54). İkamet alanlarındaki yapılarda görülen sadelik, kamu binalarına gelindiğinde yerini daha ihtişamlı bir üsluba bırakmaktadır. Bunun sebebi ise kamusal binaların direkt olarak devlet aygıtını ve bürokratik sistemi temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, kamusal binaların veya vakıf binalarının daha çok dayanıklı taş malzemelerden inşa edildikleri göze çarpmaktadır (Çetin, 2014: 272).

⁶ Kavramın isim babası İnalçık (2019) Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı’nı 1300-1600 yılları arasında tanımlamaktadır.

Osmanlı mahallelerinden günümüz orijinal haliyle ulaşan pek fazla örnek olmadığından, mahallelerin büyüklüğü ve sınırları hakkındaki bilgilere dair çıkarımlar, mahallede bulunan cami ve mescitlerin büyüklüğü ile yapılmaktadır. İçerisinde 60 kişinin namaz kılabilceği büyüklükte bir cami veya mescit bulunan mahallelerin, genellikle 150 ile 200 kişi arasında değişen bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi⁷ ile mahalle kurulabilmesi için en az 50 hane barındırması ölçütü getirilmiştir (Mermetlu, 2011: 22-23). Mahalledeki dini yapılar üzerinde yapılan idari tasarruflar da dönem hakkında bilgiler içermektedir. Örneğin; bir mahalle mescidine minber eklenerek camiye çevrilmesi, o mahallenin nüfusunda artış olduğunu göstermektedir. Bunun dışında, hanelerden toplanan avarız vergisi⁸ kayıtlarından ve askere alım belgeleri üzerinden mahalledeki evli/bekâr erkekler ve toplam mahalle nüfusu hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır (Kıvrım, 2009: 237-238).

Günlük yaşamı dini değerler etrafında birleşerek farklı cemaatleri meydana getiren yapısıyla Osmanlı mahallelerinde, yerleşim açısından bir sınıf ve statü farkı bulunmamaktadır. Fakir ile zengin, işçi ile bürokratin bir arada oturabildiği yapısıyla klasik dönem Osmanlı mahalleleri, iç içe geçmiş sosyal ve kültürel bir yerleşim alanı olma özelliği göstermektedir. Ortaylı'nın (2001: 21-22), *"Bir paşanın konağı karşısında, basit bir evkaf katibinin aşiboyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kaşanesinin yanı başında, mahalle suyolcusunun kulübesi bulunur"* şeklindeki ifadesi, mahallelerde sosyoekonomik statü farklılıklarına yer vermeyen demografik oluşumu gözler önüne sermektedir. Dinsel değerleri temele alan mahalle ayrımının istisnası, aynı meslek grubundan toplulukların bir araya gelerek oluşturulan mahallelerdir. Çıkrıkçıların, kalaycıların veya demircilerin bir arada oturmayı seçerek oluşturdukları farklı mahalleler bu oluşumlara örnek olarak verilebilmektedir (Ergenç, 1984: 70).

Klasik Osmanlı dönemi mahalle sakinleri olan cemaatin ve genel olarak tüm mahallenin fiziksel yapısının en önemli belirleyici ögesi camiler olmaktadır. Bu dönemde ortaya atılan mahalle tanımlarında camilerin fiziki ve sosyokültürel bir unsur olarak cemaat tarafından önem atfedilen bir öge olduğu açıkça görülmektedir. Klasik dönemde, mahallelerin camiler etrafında kurularak yayılım gösterdiği bilinmektedir. Zamanla mahalle camileri, taşıdıkları dini misyonun yanında, halkın sosyalleşmek için bir araya geldikleri ve fikir alışverişinde buldukları, günlük aktivitelerini gerçekleştirdikleri toplanma alanları haline gelmiştir. Ergin (1936: 103-104), Arapçada *"halkın toplanma yeri"* anlamına gelen camileri, mahallelerin yönetim merkezi ve yönetici olarak görülen imamın ordugahı olarak ifade etmekte ve camileri, *"Herhangi bir sahadaki halkı muayyen vakitlerde bir yere toplayarak onları birbirleriyle tanıştırmak, bu vesile ile dini ve dünyevi işleri görmek, aynı zamanda bu toplantıdan istifade ederek hükümetin emirlerinden, onları haberdar etmek hususlarında işe yarayan bir içtimai müessesese"* şeklinde tanımlamaktadır. Camilerin ve cami bahçelerinin toplanma ve sosyalleşme alanı olarak verimli şekilde görev yapması, Osmanlı'da mahalle meydanı gibi kamusal alanların oluşumunu engellemiştir (Kavruk, 2004: 11). Ayrıca camilerin etrafında, mahalle halkına farklı alanlarda yardım ve hizmet sunan vakıflar hizmet vermektedir. Bu vakıflar, külliyesi bünyesinde bulunan aşevi, imarethane, hastane, kütüphane gibi yardım kuruluşlarıyla ihtiyaç sahiplerine ulaşmakta ve aynı zamanda halkın sosyalleşmesine, dayanışmasına ve yardımlaşmasına imkân sunan merkezler olmaktadır (Çetin, 2014: 273).

Osmanlı mahallesinde camiler gibi sosyalleşme ve toplanma merkezi işlevi gören çarşı ve hamam gibi mekanlar yanında mahalle kahvehanelerinin konumu farklı olmuştur (Sankır, 2010: 194). İlk olarak İstanbul'da 16. Yüzyılın ortalarında açılmaya başlanan (Hattox, 1985) kahvehanelerin de ortaya çıkışı hakkında farklı tezler mevcuttur⁹. Bazı araştırmalar kahvehanelerin ortaya çıkışını camiler ve o camilerde ibadet eden cemaatle ilişkilendirirken (Ergin, 1936: 104); bazıları ise bunu kahve ticaretinin artması ile ilişkilendirmektedir (Peçevi, 1999: 363-364). Osmanlı klasik dönemde, camiye ibadet için gelen mahallelinin iki namaz arası vakitte zaman geçirmesi amacıyla cami yakınına bekleme salonu olarak tabir edilebilecek mekânlar inşa edilmiştir. Yemen'den kahvenin gelmesiyle, cemaat beklerken kahve içmeye başlamış ve zaman içerisinde bu gelenek yaygınlaşarak bekleme salonlarını kahvehanelere dönüştürmüştür (Ergin, 1936: 104). Zaman içerisinde toplanma, sosyalleşme ve karşılıklı kültür alışverişinde bulunma mekânları olarak işlevsellik gösteren kahvehaneler, Osmanlı kent ve mahalle yaşamında

⁷ "1864 Vilayet Nizamnamesinin dördüncü maddesine göre her köy bir belediye sayılmıştır. Ayrıca şehir ve kasabalarda en az elli hanenin toplamından mahallelerin oluşturulması ve bunların köy hükmünde olacağı hükme bağlanmıştır" (Kartal, 2013: 9).

⁸ Osmanlı'da olağanüstü durumlarda halktan para, mal veya işgücü şeklinde talep edilen vergilerdir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren avarız vergisi, mutad hale gelmiştir.

⁹ Osmanlı'da Kahvehane literatürü için bkz. Yaşar, 2005, kahvehanelerin Batı'daki seyri için bkz. Habermas, 2014.

giderek önem kazanmış ve bir sosyal statü belirleyicisi işlevi üstlenmiştir. Osmanlı mahalleleri içerisinde yaygınlaşmasıyla mahalle kahvehaneleri, ikamet eden her cemaatin müdavimi olduğu gündelik hayatın tecrübe edildiği, modern kamusal alanların oluşumunun en önemli mekânları haline gelmiştir (Çağlayan, 2012; Ürer, 2010: 2-4; Yaşar, 2005: 239; Ünüvar, 1998: 192). Bazı dönemler kahvehanelerde oluşan kamusal düşüncenin, siyasi otorite tarafından tehdit olarak algılanacak düzeye ulaştığı ve bu yüzden kahvehanelerin kısmen veya tamamen kapatılması gibi bazı yasakların getirildiği görülmektedir (Yaşar, 2018).

Osmanlı mahallelerinin fiziki öğelerinden bir diğeri, bütün yapıları saran sokaklardır. Özellikle çıkmaz sokakların mahalle yaşantısında ayrı bir önemi bulunmaktadır. Alver (2010: 121) sokakları, mahalleyi kolları arasında alarak yaşatan ve insanları birbirine bağlayan bir damara benzetmektedir. Bu sokaklar arasında, çıkmaz sokaklar mahallenin mahremiyetini koruması ve gündelik hayatını geçirdiği alanlar olması açısından öne çıkmaktadır. Arsa mülkiyeti gibi konuların henüz ortaya atılmamasından kaynaklanan gelişigüzel konut inşaları çıkmaz sokakları meydana getirmiş ve bu sokaklar zaman içerisinde mahallenin ana yolundan evlere gidilen yollar haline gelmiştir (Alada, 2008: 147). Çıkmaz sokakların önem kazanmasında, İslam kültüründen gelen mahremiyet anlayışının da etkisi bulunmaktadır. Osmanlı kadınının diğer erkeklerle bir arada olmasının ve sosyal hayata karışmasının engellenmesi amacıyla evlerin çevresine örülen yüksek duvarlar, çıkmaz sokakların yayılımını hızlandırmıştır. Böylece mahalle yaşantısı içerisinde belirli kesime ait özel güvenli yollar olarak görülen çıkmaz sokaklar işlevsellik kazanmıştır (Can, 1991: 74). Dar ve çıkmaz sokaklar, mahalleye giren çıkan insanların gözlemlenebilmesine olanak sağladığından, yabancı insanlardan gelebilecek olası tehditlere karşı mahalle halkına güven duygusu aşılamaktadır. Mahalle çocukları, sağlanan güvenlik ortamı içerisinde rahatça oyunlar oynayabilmekte, mahalle halkı ise gündelik işlerini birlikte yapma amacıyla toplanmakta ve sosyalleşebilme imkânı bulmaktadır (Ata ve Başar, 2018: 404). Osmanlı geleneksel mahalle yapısının kimlik öğelerinden birini oluşturan dar ve çıkmaz sokaklar günümüzde, ihtiyaçların farklılaşmasıyla ve gelişen modern şehircilik anlayışı doğrultusunda hayata geçirilen farklı düzeylerde kentsel tasarım ve dönüşüm projeleri ile giderek azalmaktadır.

Fotoğraf 1. İstanbul ve Bursa Vilayetlerinden Camileri ve Dar Sokaklarıyla 19.Yüzyıl Osmanlı Mahalleleri

Kaynak: fikriyat.com ve yenidonem.com.tr (10.03.2021)¹⁰

Osmanlı dönemi şehircilik anlayışında göze çarpan fiziksel özelliklerinden birini de yeşil alanlar oluşturmaktadır. Bu dönem ağaçlandırma faaliyetlerine önem verildiği görülmektedir. Özellikle köylerde, cami kadar önemli diğer sosyalleşme elemanını "büyük ağaç" olarak adlandırılan ağacın altındaki toplanma alanı oluşturmaktadır (Goodwin, 2012: 580). Kentlerde bulunan yeşillikler ise çoğunlukla mahalle aralarındaki sokaklardan ziyade, ev bahçelerinde kümelenmiş durumdadır. Osmanlı kadınının gündelik yaşamını kolaylaştıran sosyalleşme alanları olan ev bahçeleri, mahremiyet anlayışının bir tezahürüdür. Ev bahçeleri dışındaki yeşil alanları ise mahalle aralarındaki hazireler¹¹ ve kentin çeperinde bulunan mezarlıklar oluşturmaktadır (Kuban, 2007: 600). Mahalle

¹⁰ <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/06/27/osmanlida-mahalle-yapisi-nasildi>, <http://www.yenidonem.com.tr/haber/eski-bursa-nin-anlatacaklari-var-35637.html> (10.03.2021).

¹¹ "Cami, türbe, tekke vb. yerlerde çevresi parmaklıklarla çevrili mezar yeri" Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 23.03.2021).

aralarında bile bulunabilen yeşillendirilmiş mezarlıklar, ölümü hayatın bir gerçeği olarak benimseyen ve ölümden sonraki ahiret hayatını dostça karşılamak isteyen din temelli toplumsal anlayıştan temelini almaktadır (Ortaylı, 2019: 34).

Osmanlı mahallesinde, fiziksel donatı elemanı olmasının yanı sıra, sosyal yaşamın devamlılığını da sağlayan önemli yapılardan bir tanesini mahalle çeşmeleri oluşturmaktadır. Mahalle çeşmeleri genellikle, mahallenin merkeze yakın ve orada ikamet eden cemaatin kullanımına uygun bir mesafeye inşa edilmektedir. Çeşmelerden mahallelilerin haricinde, mahalleden geçen yabancı kimseler ve birçok hayvan da yararlanabilmektedir (Özer, 2008: 132). Mahalle halkının içme ve kullanma suyuna olan ihtiyacını karşılama işlevinin yanında, bir sosyalleşme aracı ve toplanma meydanı işlevi de gören çeşmeler, özellikle Osmanlı kadınının gündelik yaşama katılabilesine imkân sağlaması açısından önem arz etmektedir (Kavruk, 2004: 125). Evlerde su tesisatı bulunmadığından, günde en azından bir kere de olsa su almak için çeşme başına gelen Osmanlı kadınları, mahremiyet duygusu ile örülen yüksek duvarlı evlerinden dışarı çıkarak buralarda sosyalleşebilme imkânı bulmaktadır (Kuban, 2007: 600).

Sosyal yaşamda olduğu kadar kentsel tasarımda da etkili olan mahalle çeşmelerinin önemi özellikle Lale Devri olarak adlandırılan dönemde artmıştır. Ülkede genel olarak istikrarın hüküm sürdüğü bu dönemde mimari anlayışın, askeri ve dini yapılardan ziyade sivil mimari yapımına evrilmesi çeşme benzeri sivil mimari örneklerinin artmasına yol açmıştır (Koçyiğit, 2014: 320). Mahalle içerisinde bulunan çeşmeler, referans noktası olarak da gösterilmektedir. Genellikle mahalle halkı tarafından bilinen çeşmelerin bulunduğu sokaklara, o çeşmenin adı verilmekte ve yer tayini yapılmaktadır. Ayrıca çeşmeler eski dönem sanatsal trafik levhası olarak da işlev görmektedir. Örneğin, bir sokağın başına çeşme inşa edilmesi, o sokağın çıkmaz bir sokak ve bölünen bir sokak olduğunun sinyalini vermektedir (Özer, 2008: 131). Tüm sosyal ve fiziki unsurlarıyla mahalle çeşmeleri, Osmanlı mahalle yaşantısının karakteristik öğelerindedir. Modern mahalle yaşamında her bir haneye su tesisatı döşenerek suya ulaşımın lüks olmaktan çıkarılması, mahalle çeşmelerinin işlevsel özelliğini giderek yitirmesine neden olmuştur. Günümüzde mahalle çeşmeleri gibi yapılar daha çok peyzaj amaçlı kentsel donatı ögesi olarak görev yapmaktadır.

2.3. Osmanlı Mahallelerinde Sosyal ve Kültürel Yapı

Osmanlı mahallelerinde sosyal ve kültürel yapı, temelini mahalle halkının örf, adet ve geleneklerinden alan günlük aktivite ve alışkanlıklardan etkilenecek gelişmiştir. Yaşanılan fiziki ortamın izin verdiği şekilde birikimsel olarak gelişen sosyokültürel öğeler, zaman içerisinde o dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak fiziki ortamı da etkilemiş ve değiştirmiştir. Mahalle içerisinde doğan insanın, ilk sosyalleşme alanı olan sosyokültürel ortamın sağlayıcısı olma rolü üstlenen fiziki çevre, aynı zamanda önceki nesillerden bireylere aktarılabilecek bilgileri de mahalleliler aracılığıyla bünyesinde saklı tutmaktadır. Alada (2008: 123), bireysel ve kamusal ilişkilerin gündelik yaşam içerisinde şekillendiği sosyal yaşam alanları olan mahallelerin, bireyin toplumsal bir kimlik edinme yeri olduğunu belirtmektedir. Mahalle içerisinde kazandığı davranış ve alışkanlıkları ile insan, buradan edindiği mahalleli kimliğine de önem atfetmektedir. Osmanlı döneminde kayda geçirilmiş mahkeme tutanaklarında, ilk olarak insanların hangi mahalleden olduklarına dair bilgilere yer verilmesi (Kıvrım, 2009: 239), toplum içerisinde mahalleli kimliğine verilen önemi gözler önüne sermektedir.

Osmanlı mahalle yaşantısında aile hayatı, sosyal ve kültürel yaşamın temelini oluşturmaktadır. Çünkü her bir mahalleli, mahallenin ortak sosyal donatısını ve kültürünü ilk olarak aile kurumu içerisinde kazanmaktadır. Aile hayatında kazandığı kültür ve kimlikle birey, mahalle hayatına dâhil olmakla birlikte, o kimliğin mahalle içerisindeki devamlılığını ve gelişimini de sağlamaktadır. Bu açıardan aile kurumu, tüm toplumun en küçük parçası ve yapıtaşı olduğu gibi, mahallelerin de ilk basamak sosyal oluşumdur. Her aile belirli bir cemaate mensuptur ve o cemaatin kurallarına göre hane içerisindeki hayatlarına şekil verirler. Millet Sistemi¹² olarak da bilinen bu yapı, dini kurallar çerçevesinde oluşan kendine has gelenek ve göreneklere ile farklı dünyaları temsil etmektedir. Ortaylı (2016: 147-148) bu duruma, *“Osmanlı milletleri her biri kapalı bir kompartıman oluşturan gruplardı. Bu kapallılık onlar aynı dili konuşsa bile mezhep ayrılığına dayanarak da söz konusuydu”* şeklinde açıklamaktadır. Millet sistemine bağlı olarak gelişen nispeten dışa kapalı mahalleler genellikle, kentler içerisinde görülmektedir.

¹² *“Osmanlı millet sistemi, çok farklı etnik ve dinsel farklılıklardan oluşan imparatorluk yapısının gereklerine uygun olarak İslam Zimmi hukukunun Türk/İslam yönetim geleneği tarafından yorumlanmasından doğan, özgün bir toplumsal yapılaşmayı ifade etmektedir”* (Akça, 2007: 66).

Osmanlı mahalle yaşamında, günümüzde görülen sosyal statü ve sınıf ayrımları bulunmamaktadır. Her ekonomik yapı veya sosyal statüden bireylerin bir arada oturabildiği mahalleler, demografik açıdan karma bir görünüme sahiptir. Gelir durumu yüksek insanların bir arada oturarak oluşturduğu zengin mahallelerine veya gelir durumu düşük insanların bir araya gelerek kurduğu ve zamanla gettolaşan yoksul mahallelerine rastlanmaması, mahalleler arası bir uçurum oluşmasını engellemekte, kentin bütünlüğü korunmaktadır. Bu anlayış ile şekillenen Osmanlı mahallelerinde sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temel alınması ve komşuluk ilişkilerinin samimiyeti toplumsal barışı da daha etkin kılmaktadır (Çetin, 2014: 267). Mahallelerde sağlanan barış ortamı sonuç olarak kentleri de etkilemekte ve insan ilişkileri hangi dinden veya milletten olduğuna bakılmaksızın hoşgörü ve dayanışma anlayışı çerçevesinde kent boyunca yayılmaktadır. Mahallelerde hüküm süren hoşgörü ve dayanışma yaklaşımına paralel olarak Ergenç (1984: 78) de sosyal açıdan mahalleyi, “Birbirini tanıyan, birbirinin kefilî kişilerin birlikte yaşadığı önemli bir kent kesimi ve aynı zamanda temel bir yönetim birimi” olarak tanımlamakta ve mahalleli halkın birbirleriyle olan yakın ilişkilerini, dönemin henüz gelişmeyen teknolojik olanaklarına; dar ve nispeten kapalı bir bölgede ikamet etmelerine ve yöneticilerin bireylere yüklediği kurallara bağlamaktadır. İçerisinde gelişen tüm insana özgü davranış ve ilişkileri ile mahalle, savunma veya güvenlik kaygılarıyla oluşturulan askeri bir birim olma özelliği göstermemektedir. Mahalle, tarihsel süreç içerisinde kazandığı kendi kültürü, kimliği ve toplumsal gereklilikleri çerçevesinde meydana gelen sosyal ve kültürel bir oluşumu temsil etmektedir (Alada, 2008: 140).

Tarih boyunca mahalleler, mahallelilik anlayışı ile mekânla özdeşleşen bireyleriyle, temelinde barındırdığı geleneksel aile yapısıyla, cemaat kültürü ve millet sisteminden gelen komşuluk ilişkileri ile bir bütünü temsil etmektedir. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma kültürüyle şekillenen mahalleler, kent insanının ve mahallelilerin hayatını kolaylaştıran özel mekânlar ve yaşam alanları olarak görülmektedir. Birey mahalleli kimliği ile mahallede doğmakta, büyümekte, evlenmekte, yeni nesiller yetiştirmekte ve yine mahallesinde ölmektedir. Osmanlı kent kültürünün başat ögesi olan mahallelerde gelişen sosyal ve kültürel hayatın tam olarak anlaşılabilmesi için, mahalle içerisinde gelişen aile hayatının, komşuluk ilişkilerinin, sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygusunun, çocukların tüm mahalle halkı tarafından yetiştirilme tarzının ve nesilden nesle aktarılarak sosyal ortamın vazgeçilmez bir ögesi olan örf, adet, geleneklerin ayrıntılı olarak irdelenmesi gerekmektedir.

2.3.1. Osmanlı Mahallelerinde Aile Hayatı ve Çocuk Gelişimi

Aile sözcüğü genel olarak, “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik¹³” (sozluk.gov.tr, .2021), şeklinde tanımlanabilen ve Osmanlı mahallelerinde sosyal hayatın temel taşı oluşturulan en küçük kurumu ifade etmektedir. Aile kurumu, tarihsel süreç boyunca sürekli değişim geçiren, yaşadığı değişime rağmen toplumun vazgeçilmez bir parçası olmaya devam eden ve alternatif bulunamayan önemli bir sosyal müessesedir (Erkal, 1996: 95). Her medeniyetin, ülkenin veya kentin sosyal unsurunu oluşturan insanların kültürel kimlik elde ederek gelişimi sağlayan ve toplumca önem atfedilen bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük rol oynayan aileler, klasik Osmanlı toplumunda yaşanan mahalle yaşamına uygun olarak yaşamaktadır. Osmanlılarda aile yapısının anlaşılabilmesi için, dönemin siyasi, idari ve kültürel bileşenlerinin bir arada okunması gerekmektedir (Doğan, 2001: 44).

Aile kurumları tarihsel süreç içerisinde, içerisinde yaşadıkları toplumun alışkanlıklarından kaynaklanan üye sayılarına göre farklı isimlerle adlandırılmış ve farklı türlere ayrılmıştır (Ünal, 2013: 590). Osmanlı İmparatorluğu özelinde bir inceleme yapıldığında, aile yapılarının genellikle çekirdek aile ve geniş aile¹⁴ türleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ortaylı (2001: 5), genellikle geleneksel yapının ve örfi kuralların hâkim olduğu küçük mahalle ve köylerde aile kurumunun geniş aile şeklinde yayılım gösterdiğini belirtmektedir. Özellikle kırsal kesimler, hayvan otlatma, tarla/bahçe sürme, yıllık hasat toplama veya güvenliği sağlama ihtiyacı gibi iş gücü ve emek gerektiren günlük aktivitelere ev sahipliği yaptığından çekirdek aile oluşturmaya uygun değildir. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu döneminde kırsal kesim topluluklarını oluşturan aileler, genellikle üç kuşağın bir arada yaşadığı ve ev içi kültürel mirasın nesilden nesle aktarıldığı geniş aile yapılanmasını benimsemiştir. Bu yapıda,

13 Türk sosyolojisi ve tarihinde aile üzerine yapılan araştırmalarda genellikle güçlükle çekilmektedir. Bunun sebebi ise, Türkçede “aile” kelimesinin birden fazla anlama gelen karmaşık kullanım yapısından kaynaklanmaktadır (Güvenç, 1996: 242).

14 Çekirdek aile, “yalnız evli bir çift ile bunların evlenmemiş çocukları” şeklinde tanımlanırken, geniş aile ise, “evli bir çifti, bunların çocuklarını ve bunlara bir akrabalık bağıyla bağlı diğer kimseleri” ifade etmektedir (Tolan, 1991: 217).

tüm kuşaklar, bahçe içerisinde yan yana inşa edilmiş odalarda yaşamakta, yemekler birlikte hazırlanıp yenilmekte, ev içi üretim ve harcamalar ortak yapılmaya ve hane halkı mahalle ile organik bir bağ içerisinde yaşam sürmektedir.

Osmanlı aile yapısı, yaşanan fiziki ortam değiştiği farklılık göstermektedir. Özellikle kırsal bölgelerden kente ve karasal kentlerde bulunan mahallelerden, deniz kıyısında kurulmuş mahallelere gidildikçe görülen ayırım, yerleşim yerleri arasında değişen üretim araçları, fiziki çevre ve toplum geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İstanbul gibi büyük kentlerin mahallelerinde genellikle çekirdek ailelere rastlanmaktadır. Hanelerin %40'ını çekirdek ailelerin oluşturduğu İstanbul mahallelerinde, geniş aileler toplumun sadece %16'sını oluşturmaktadır. Hanede yaşayan insan sayısı ise ortalama 4,2 kişi ile sınırlıdır (Duben, 2002: 170). Oysa aynı dönemde Anadolu'nun iç kesimlerindeki bazı şehirlerde farklı kollara ayrılan sülaleleriyle birlikte bütün bir mahalleyi kaplayacak kadar yayılmış ve bu özelliği ile yaşadıkları mahalleye adını vermiş olan geniş aileler bulunmaktadır (Ortaylı, 2001: 166). Millet sisteminden ve coğrafi değişkenlerden kaynaklanan farklılıklarıyla birbirinden ayrılan Osmanlı mahalle halkı, hane yapılanmasının ve genel olarak aile hayatının devamlılığı konusundaki tutumlarıyla birleşmektedir (Karaslan, 2015: 188).

Osmanlı mahallesinde, ailelerin temelini oluşturan adet ve gelenekler, hangi bölgeye gidilirse gidilsin hemen hemen aynıdır (Ortaylı, 2006: 35). Ayrıca aile kurumu, mahalle halkı tarafından gözetilen ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Tüm dünya halkları tarafından önemli görülen aile kurumu, Osmanlı mahalle yaşamı içerisinde kutsal olarak görülmüş ve İslam hukukundan temelini alan gelenek-görenekler dahilinde henüz nişanlılık sürecinden başlamak üzere, mahalle halkı ve mahalle yöneticileri tarafından titizlikle korunmuştur (Karaslan, 2015: 197). Ailenin yaşadığı yer olan hanenin, Arap dilindeki "seken" yani "huzur" kelimesinden kaynağını almış olması da (Alada, 2008: 146), Osmanlı mahallesinde aile ve hane kavramlarına yüklenen anlamı gözler önüne sermektedir.

Osmanlı ailesi millet sistemi içerisinde, kendi toplumunun kurallarına uyarak yaşarken, o kurallar tarafından da korunmaktadır. Ailenin misyonu ise bu kuralları muhafaza etmek, toplumsal değerleri gelecek kuşaklara aktarmak ve denetim yapmak olmaktadır. Üstlendiği misyon ile aile, değişimin önünde duran muhafazakâr bir duruş sergilese de genel anlamda toplumsal değişimin kilit ögesi olma görevi üstlenmektedir (Turgut, 2017: 114). Tarih boyunca süregelen tüm direnişe rağmen klasik aile yapıları, teknolojik gelişmeler, hayat koşulları veya medya araçlarının etkisi ile değişmiş geleneksel toplumdan kent ve mahalle yaşantısına miras kalan "hane, komşuluk, mahalleli" gibi kavramlar ise yaşanan değişimler neticesinde giderek silikleşmiştir (Ortaylı, 2001: 159). Osmanlı İmparatorluğu'nda aile kurumunun zaman içerisinde farklılaşması ise temelini oluşturduğu mahallenin yapısını, kültürünü ve kimliğini kaçınılmaz bir değişim ve dönüşüm sürecine sokmuştur.

Fotoğraf 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Farklı Kesimlerinden Osmanlı Aileleri (19. ve 20. Yüzyıllar)

Kaynak: Arlet Natali Avazyan Arşivi (22.02.2021)¹⁵

15 Soldan sağa, Dr. Harutiun Der- Ghazarian ve Ailesi (Maraş 1880); Mısır'da ve İstanbul'da yaşayan Osmanlı Aileleri (1900'lerin başı).

Osmanlı mahallelerinin ve klasik Osmanlı aile yapısının temel ve en önemli unsurlarından birini çocuklar oluşturmaktadır. Ulusların dinamik yapısı ve geleceği, kentlerin ve mahallelerin neşe kaynağı olan çocuklar, Osmanlı toplumunun önemli bir kesimini oluşturmakta ve mahalle halkı tarafından sahiplenilmektedir¹⁶. İslam kültürünün toplumsal yansıması olarak hayata geçirilen bir uygulama gereğince Osmanlı döneminde tüm çocuklar okula 4 yıl 4 ay 4 günlük iken başlatılmakta ve bu yaşın okul hayatında çocuklara şans getirdiği düşünülmektedir. Okula başlama yaşına gelen çocuklar her mahallede bulunan “mahalle mekteplerine” gönderilmektedir. Ancak mahalle mektepleri, bugün bilinen tarzda eğitim veren kurumlar olarak düşünülmemelidir (Türk, 2011: 161-162). Arap dilinde, küttab veya mekteb kelimesinden gelen ve “yazı öğretilen yer” anlamına gelen mekteplerde önceleri adından da anlaşılabilceği üzere sadece okuma yazma öğretilirken, daha sonraları İslami bilgiler de öğretilmeye başlamıştır (Demirtaş, 2007: 174).

19. Yüzyıla kadar çocuk eğitimi bir devlet politikası olarak görülmemektedir. Ancak bu durum, çocuğun iyi eğitim görmesinin kendileri, aileleri ve toplum açısından önemli olduğunun bilinmemesi anlamına gelmemektedir. İslam dini Müslüman ailelere, çocuklarına karşı en önemli sorumluluklarından birinin iyi bir eğitim vermek olduğunu vurgulamaktadır (Araz, 2013: 100-101). Bu açılarından Osmanlı mahalle yaşantısında, çocukların eğitimine önem verilmektedir. Ancak çocuk eğitiminin yasal olarak 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra düzenlendiği görülmektedir. 1868 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi¹⁷, her mahallede bir, ihtiyaç halinde iki tane mahalle mektebi açılmasını karara bağlamıştır. Bu yasal düzenlemeye göre erkekler ve kızlar için okula belirli bir süreyle devam zorunluluğu da bulunmaktadır (Güdek, 2012: 25). Uygulama, mahalle içerisinde çocuklar için eğitimi kolaylaştırmakta ve devletin daha bilinçli bir nesil yetiştirme arzusunu ortaya koymaktadır. Okula yeni başlayan 4-5 yaşlarındaki çocuklar için “Âmin Alayı” veya “Dua Alayı” adı verilen sembolik bir tören düzenlenmektedir. Bu törende çocuklar okuldan gelen yetkililerce evlerinden alınmakta ve mahalle sokaklarında dualar edip dolaştırılarak okula getirilmektedir. Tüm mahalle halkının iştirak ettiği tören önemli bir mahalle geleneği halini almaktadır. Mahalle mekteplerinde çocuklara dua okuma, namaz kılma ve okuma yazma gibi konular öğretilmektedir (Erkut vd., 2017: 26). Osmanlı mahallesinde verilen eğitim, ulusal eğitim politikası ve kabul gören toplumsal değerler gereğince genellikle din bilgisi ağırlıklı konuları içermektedir. Ancak okuma yazma bilmenin ayrıcalık sayıldığı bir dönemde, çocukların mahalle halkı tarafından tam destek alarak küçük yaşta öğrenime teşvik edilmesi, eğitime verilen önemi gözler önüne sermektedir¹⁸.

Sosyokültürel gündelik yaşam içerisinde çocuklar, ailesi ve mahallesi ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Mahallenin bir ferdi olan çocuğun, doğumunda, büyüme çağında, evlenmesinde hatta ölümünde mahalle halkı birlikte hareket etmekte ve onun için ortaklaşa kararlar almaktadır. Mahalle halkı çocuğun doğumunda dualar etmekte, tütsüler yakmakta onu bu sayede kutsamaktadır. Kısacası çocuk dünyaya geldiği andan itibaren mahalle halkının arasında büyümektedir (Ortaylı, 2001: 48). Mahalle, sıkı sosyal bağlarından kaynaklanan yapısıyla her ferdi ile beraber hareket eden, sorumlulukları ve görevleri birlikte üstlenen, büyükçe bir geniş aile özelliği göstermektedir. Çocuğun, genellikle taş malzemedен inşa edildiği için halk arasında “Taş Mektep” veya her mahallede bulunduğu için “mahalle mektebi” olarak adlandırılan sıbyan mekteplerinde eğitime başlama serüveni, mahalle arasında ziyafet havasında kutlanmakta, her aile gelir duruma göre mektebe başlama törenini gerçekleştirmektedir (Çelik, 2007: 126-127). Mekteplerin kurulması ve giderleri, haneden üyeleri de dahil olmak üzere, zengin ailelerin ilgili vakfa bağışları ile sağlanmakta ve bir dayanışma örneği ortaya çıkmaktadır (Araz, 2013: 110). Çocukların eğitim hayatı boyunca derslerdeki başarıları ve zekâsı ile öğretmenler çocuklara verdiği emek ve ilgisi mahalle halkı tarafından yakinen denetlenmektedir (Ortaylı, 2001: 29). Mektepler, Osmanlı kenti ve mahalleleri için yakınında bulunan cami ve çarşı ile toplumsal canlılığı arttıran ve çocukların mahalledeki yetişkinlerle iç içe büyümesine imkân sağlayan sosyal yapılardır. Bu açılarından mekteplerin merkeze uzak konumlanması hem çocukların sosyalleşmesine engel olabileceğinden hem de ailelerin endişelenmelerine sebebiyet vereceğinden tasvip edilmemektedir (Araz, 2013: 109).

16 Osmanlı toplumunda, aile ve mahalle bünyesinde yetişemeyen yetim ve kimsesiz çocuklar da bulunmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nda yetim veya kimsesiz çocukların topluma kazandırılması ve sahiplenilmesi hususunda gerçekleştirilen sosyal politikalar ve hayata geçirilen kurumlar için bkz. Şafak, 2012; Gazanker, 2014; Yazıcı, 2007.

17 Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından 1868 yılında Maarif Nazırlığı (Osmanlı Millî Eğitim Bakanlığı) bünyesinde yapılan değişikliklerle, klasik Osmanlı medrese eğitiminden vazgeçilerek hayata geçirilen yeni eğitim yasası.

18 Osmanlı toplumsal yapısı içinde çocuk çalışmaları için bkz. Araz, 2013; Şafak ve Şahin, 2012.

Fotoğraf 3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Sokakta Vakit Geçiren Mahalleli Çocuklar

Kaynak: tarihkurdu.net (22.02.2021).

Osmanlı mahallesi içerisinde ikamet eden ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı, kent ve kırsal mahallelerinde ikamet eden çekirdek ve geniş aile yapılanmalarına göre farklılık göstermektedir. Kentte yaşayan mahalleliler genellikle 2 adet çocuğa sahipken, kırsal mahallelilerin 2-5 adet çocuğa sahip olduğu görülmektedir. Kentli mahalleliler 6'dan fazla çocuğa sahip olmazken, kırsal mahallelerde çocuk sayısı 9'a kadar çıkabilmektedir (Ortaylı, 2018: 128). Sayıları değişiklik gösterse de tüm cemaatlerden mahalle çocukları, mahalle halkının disiplin kuralları çerçevesinde ve sağlanan güven ortamında büyümektedir. Çocuğa verilen disiplin yöntemleri arasında dayak da bulunmaktadır. Özellikle mahalle mekteplerinde kullanılan dayak aracılığıyla disiplin yöntemi, mahalle halkı ve aileler arasında normal karşılanan ve onay verilen bir olgudur (Şimşek, 2013: 225). Çocuğun mektepte başlayan disipline edilme ve çevresiyle sosyalleşme süreci, sokakta devam etmektedir. Mahalle içerisindeki erkek ve kız çocuklar, belirli bir yaşa kadar birlikte oynayabilmekte ve sınırlı da olsa başka cemaatten çocuklar ile arkadaşlık kurabilmektedir. Erkek çocukların oyun yerleri, mahalle aralarındaki sokaklar, boş araziler ve bazen mezarlıklar olabilmekteyken, kız çocukları genellikle korumacı bir tavırla hane avlularında ve evlerinde vakit geçirebilmektedir (Lindberg, 2012: 47). Buradan hareketle, Osmanlı mahallesinde çocuklar arasındaki sosyal bağların ve kültürel kaynaşmanın belirli kısıtlamalara rağmen güçlü olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, tüm olumlu ve olumsuz yönleriyle klasik mahallede çocuk, kreşlerde değil mahalle içinde büyümekte, sosyalleşmekte ve komşular arasında sorumluluk kazanmaktadır (Ortaylı, 2001: 116). Doğal bir süreç dahilinde, mahalleden aldığı kültür birikimi ile büyüyerek bir yetişkin haline gelecek olan çocuk, kazandığı mahalleli kimliğini koruyarak, yeni nesillere devredebilir.

2.3.2. Osmanlı Mahallelerinde Sosyal Dayanışma ve Komşuluk İlişkileri

Osmanlı mahallesinde komşuluk ilişkileri, İslam'ın hoşgörü ve yardımlaşma anlayışından temelini alan bir gelenek çevresinde gelişmiştir. Öyle ki Osmanlı döneminden kaynağını alan komşuluk ve dayanışma temalı birçok atasözü, deyim ve uygulama günümüzde hala sıkça kullanılmaktadır. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in tüm Türk-İslam toplumları tarafından bilinen "*Komşusu açken tok yatan bizden değildir.*"¹⁹ cümlesi, Müslüman toplumların mahalle ve komşuluk ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplum genelinde yer etmiş sözler incelendiğinde, insanların yaşayış biçimleri hakkında genel bir izlenim oluşabilmektedir. Örneğin Türk-İslam yaşam ve komşuluk ilişkilerinden gelen, "*Ev alma, komşu al.*" sözü, iyi komşuların ev kurmaktan daha önemli olduğunu; "*Komşu komşunun külüne muhtaçtır.*" sözü komşular arası yardımlaşma ve dayanışma çerçevesinde paylaşımın önemini; "*Kötü komşu insanı mal sahibi eder.*" sözü, güven bağı kurulamamış kötü

¹⁹ Hadis-i Şerif olarak kayıtlara geçirilen sözün uzun ve orijinal hali; "Yanı başındaki komşusu aç iken, kendisi tok şekilde geceleleyen kimse, olgun bir mümin değildir." şeklinde aktarılmıştır.

komşuluk ilişkilerinin eleştirisini, “*Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür*” sözü ise komşular arası yaşanabilecek kıskançlık ilişkileri gibi durumları aktarmak için kullanılmaktadır.

Osmanlı mahallelerinde komşuluk ilişkileri, karşılıklı saygı çerçevesinde gelişen hoşgörü ve iyi niyetin ön planda olduğu sosyal bir ortam yaratmaktadır. Komşuların birbirinin haklarını ihlâl etmeden bir arada yaşama kültürünü edindiğini gösteren birçok örnek tarihi olaylarda mevcuttur. Goodwin (2012: 579-580), klasik dönem Osmanlı kentlerinde insanların, manzaraya sahip olabilmek için evlerini tepe ve yamaçlara inşa ettiğini ve bu konuda serbest olduklarını belirtmektedir. Ancak insanlara tanınan inşa serbestliği, İslam geleneğinden gelen bir fıkıh kuralı ile sınırlandırılmıştır. Bu kurala göre bireyler, komşularının manzarasını kapatmama koşulu ile ev inşa edebilmektedir. Ayrıca bu kuralın uygulanmasıyla, mahremiyetine önem verilen kadının ve ev hayatının komşu evler tarafından görülmesi engellenmektedir. Osmanlı hane halkının komşularla sosyalleşebilmesine imkân sağlayan cumba adı verilen kafes çıkımlar da mahremiyet ihtiyacından doğmuş ve Osmanlı mahalle mimarisinin karakteristik özelliklerinden biri olmuştur (Bergen, 2010: 165-165). Bu anlayış ile paralellik göstererek, Osmanlı kadınının kapıya gelen kişiyi kendisini göstermeden, ev içerisinden görebilmesine olanak sağlayan “*kim geldi penceresi*” de Osmanlı mahalle yaşantısının sosyalleşme araçlarından birini oluşturmaktadır (Ata ve Başar, 2008: 412). Komşuluk ilişkilerinden ve geleneklerden temelini alan benzer birçok uygulama, mahallenin fiziki çevresini zaman içerisinde değiştirmiştir.

Klasik Osmanlı mahallelerinde tüm komşular birbirlerini tanımakta ve kollamaktadır. İslam hukukçusu, İbn Hazm’ın “*Bir mahallede birisi açlık sebebiyle ölürse, o mahallenin hepsi onun katili olur*” sözü Türk-İslam mahalle kültüründe gelişen komşuluk ilişkilerinin yardımlaşma, dayanışma ve hoşgörü temeline dayandığı görüşünü desteklemektedir. Komşular arasında gelişen dayanışma duygusu, Osmanlı mahallesinde yaşayan bireyler arasında bir kefillik zinciri oluşmasını sağlamıştır. Ortaylı (2018: 44-49), belediye teşkilatının henüz gelişmediği dönemlerde, mahalle içerisindeki temizlik, itfaiye ve zabıta işlerinin hep birlikte yapıldığını ve mahalle halkının birbirinden sorumlu olarak kefilliğini üstlendiğini aktarmaktadır. Mahallenin yöneticisi muhtar ise genel olarak tüm mahalle halkının kefil olmaktadır. Mahalle imamının da muhtara kefil olmasıyla, kefillik zinciri tamamlanmaktadır. Kefillik zinciriyle oluşan dayanışma ve yardımlaşma ortamı içerisinde mahalle halkı, çocukları sahiplenmekte, düğünleri birlikte kutlamakta, cenazeleri birlikte kaldırmaktadır. Evlilik dahil çoğu eylem, mahalle yöneticisi olan imam veya muhtarın onayına tabi olduğundan, mahalle içerisinde evlilik, doğum, ölüm gibi kayıtların tutulmasına ihtiyaç duyulmadığı görülmektedir. Kefillik zinciri sistemi özellikle bazı kentlerde zorunluluk haline gelen uygulamaları doğurmuştur. İstanbul kentinde bulunan bir mahalleye taşınmak isteyen kişinin, en az beş yıl boyunca o kentte yaşamış olması, ayrıca taşınmak istediği mahallede ikamet eden bir kefil bulması kurala bağlanmıştır (Gökkaya, 2012: 53). Yine mahallede gerçekleşen istenmeyen bir durumda şüpheli durumuna düşen kişi hakkında imamın ve mahalle halkının tanıklığına başvurulmaktadır. Halk tarafından “*düzgün bir insan*” olduğu düşünülen kişiler hakkındaki suçlamalar düşürülmektedir (Ergenç, 1984: 73). Mahallede gelişen benzeri uygulamalarla yaratılan güven ortamında, devamlı ikamet ile oluşan yakınlık, komşuluk ilişkisini geliştirmektedir.

Osmanlı mahallelerinde, komşuluk ve dayanışma ilişkilerinden kaynağını alan günlük alışkanlıklar, mimari yapıyı da etkilemiştir. Mahalleliler, mahalle aralarındaki dar sokakların üzerini kaplayan ev saçakları altında bir araya gelip, işlerini yapmaktadır. Saçaklar mahalle halkını güneşten ve yağmurdan korurken, dar sokaklar, güvende hissetmelerini sağlamaktadır (Ata ve Başar, 2018: 409). Mahallede, hanelerden birine sonradan açtırılan bir kapının diğer komşuların özeline müdahale etmemesine dikkat edilmekte, gerekirse soruşturma açılmaktadır. Yıkılma tehlikesi bulunan eskimiş yapıların diğer komşuların binasına zarar vermemesi için gerekli kontroller yapılmaktadır. Atölye gibi gürültüye sebep olacak işletmelerin, mahalle içerisinde açılmasına ise izin verilmemektedir (Doğan, 2009: 80). Mahalle halkı ve yönetim kadrosu tarafından mahalle içerisinde dikkat edilen bu ve benzeri başlıklar, sosyal hayat içerisinde mahalle halkının uyum içinde yaşamasına olanak sağlamaktadır. Sağlanan güven ortamı içerisinde birlik ve beraberlik duygusu geliştiren mahalle halkı, sahip olduğu birikimsel değerleri yozlaşmadan muhafaza etme ve gelenek kuşaklara aktarabilme olanağı bulmaktadır.

Mahalle aralarında, sosyalleşmeyi sağlayan dar ve çoğunlukla çıkmaz olan karakteristik sokaklar, mahalle içerisinde bir selamlaşma kültürü geliştirmiştir. Buna göre bir mahalleli ile karşılaşıldığında selamlaşmadan geçilmesi cemaat tarafından uygunsuz bulunmakta ve kişinin dışlanmasına sebep olmaktadır (Alver, 2013: 149). Kısacası mahalle halkı gerek mimarisi gerekse sosyal davranışları ile mahallenin kurallarına uyum sağlamakta ve

benimsemektedir. Mahallenin gözü orada yaşayanların üzerindedir ve denetimci bir mekanizma gibi işlev görür. Aynı mekanizma mahalleliye zor zamanlarında destek olur, güç verir. Tüm özellikleriyle mahalle, mahalle halkı için, “Her evde bir Demokles Kılıcı²⁰” olma özelliği göstermektedir (Ortaylı, 2018: 43).

Mahalle halkının, komşuluk değerlerinden temelini alan kefillik mekanizması ile ortaya çıkan dayanışma duygusu, onları içeriden ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı da korumaktadır. Mahallede yaşanan şüpheli olayların çözülmesi, tüm mahalle halkına yüklenen bir görevdir. Kanuna dayalı olarak mahalle halkı, çevreye rahatsızlık ve zarar veren insanların mahalleden kovulmasını karara bağlayabilmektedir. Aksi takdirde oluşacak tüm zarardan mahalle halkı kolektif olarak sorumludur. Bu yüzden, güven ve tanınırlık kazanmak isteyen mahalleliler, güvenilir olmanın başat şartlarından biri sayılan mahalle mescidinde cemaat ile ibadet etmeye dikkat etmektedir. Oluşturulan zincirleme güvenlik mekanizması ile Osmanlı mahalleleri, Osmanlı kentlerinin güven merkezleri haline gelmektedir (Ergenç, 1984: 733-75). Mahalle içerisinde işleyen bu toplumsal mekanizma, mahallenin kendisini koruma yöntemi ve orada yaşayan halka çeki düzen verme şeklidir. “Mahalle baskısı” olarak nitelendirilen bu olay ile mahalle süreklilik kazanmaktadır. Mahalle baskısı en kibar şekli ile, “komşular ne der duygusu” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Günümüzdeki sıkça kullanılan güvenlik kameralarını andıran “mahallelinin gözleri” ile sürekli denetlenmektedir. Dışlanmak ve kötü gözle bakılmak istemeyen halk, mahalle baskısı kuralları gereğince davranışlarını sınırlandırmakta ve mahallenin kontrol mekanizmasına dâhil olmaktadır (Alver, 2013: 162-165).

Osmanlı mahalle halkı, dayanışmanın yanı sıra komşuluk ilişkilerinin ayrılmaz bir parçası olarak yardımlaşma hususunda da incelikli davranmaktadır. Osmanlı mahallesinde ve şehircilik kültüründe, geleneklerden temelini alarak oluşturulmuş en somut yardımlaşma ve dayanışma örneğini “Avarız Akçası Vakfı” oluşturmaktadır. “Avarız Vakfı” veya “Avarız Sandığı” olarak da adlandırılan vakıf, mahalle halkının verdiği vergiler, bağış ve hayırlardan oluşmaktadır. Başkanlığını mahalle imamının yaptığı ve mahalle halkı arasından seçilen üyelerce yönetilen vakıf, zor durumda kalan mahalle esnafına, fakir mahalle halkının cenazelerinin defnedilmesine, ihtiyaç sahibi yoksullara veya mahallenin ortaklaşa giderlerine harcanmaktadır (Kılıncı, 2013: 145). Avarızın gelirleri, mahallede ikamet eden kötü durumda olmayan ailelerden ve zenginlerin vakfettikleri taşınmaz mallardan oluşmaktadır. Mahalledeki kamu mallarının onarımı ve kamu görevlilerinin maaşları buradan ortaklaşa ödenmektedir. Mahalledeki düşkün durumdaki insanlara her türlü yardım yine buradan karşılanmaktadır. Tarihte bunlarla ilgili birçok örnek bulunmaktadır (Alada, 2008: 172-174). Günümüzün “sosyal yardım fonları” niteliğinde olan vakıf, zor durumda olanlara belirli bir miktarda borç da vermektedir. Ayrıca toplanan paraların faiziyle mahallenin ana parası harcanmadan her türlü gider karşılanmakta ve mahalle herhangi bir desteğe ihtiyaç duymaksızın ayakta kalabilmektedir (Ergenç, 1984: 77-78). Böylece hem mahalleliden ekstra para çıkmamakta hem de mahalle, kısmi de olsa ekonomik özgürlüğünü kazanarak ihtiyaçlarını gidermektedir.

2.3.3. Osmanlı Mahallelerinde Gelişen Gelenek- Görenekler

Osmanlı mahalleleri, Türk-İslam şehircilik geleneğinden ve toplumsal yaşantısından temelini alan birçok farklı adet, gelenek ve göreneğe sahip sosyal çevrelerdir. Günümüzde halk arasında değer gören ve sıklıkla başvuru alan birçok geleneğin çıkış noktası da Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşturulan uygulamalardan kaynağını almıştır. İslam hukukunun örfi uygulamalarından veya gündelik ihtiyaçlardan ortaya çıkan geleneklere dair farklı örnekler yapı mimarisinde, sivil-idari kayıt defterlerinde, mezar taşlarında, cami avlularında veya peyzaj öğelerinde rastlanabilmektedir.

Osmanlı mahallesinde evin kutsallığı anlayışıyla şekillenen, mimariye ve mahalle kimliğine etki eden dikkat çekici uygulamalardan birini kapı tokmakları oluşturmaktadır. Klasik dönem Türk evlerinde biri kalın ve tok ses çıkaran, diğeri daha ince ve tiz bir ses çıkaran iki kapı tokmağı bulunmaktadır. Eve erkek bir komşu geldiğinde kalın kapı tokmağını çalmakta, kadın bir komşu geldiğinde ise ince tokmağı çalmaktadır. Böylece gelen sese göre kapıyı erkek ya da kadın açmakta ya da ev içerisinde gereken önlemler alınmaktadır²¹ (Ata ve Başar, 2018:

20 “Antik Yunan efsanesinden kaynaklanan Demokles’in kılıcı deyimi, günümüzde büyük görev ve mesuliyetlerin aynı zamanda büyük tehlike ve sıkıntıları da beraberinde getireceğini vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır” (Yüksel, 2009). Burada vurgulanmak istenen nokta, mahalle yaşamının, hayatı kolaylaştırıcı yanları olduğu gibi aynı zamanda kişiye belirli sorumluluk ve görevler yüklemesi durumudur. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. <http://blog.milliyet.com.tr/demokles-in-kilici/Blog/?BlogNo=217523> (25.02.2021).

21 Osmanlı dönemine ait her konutta kapı tokmağı bulunmamaktadır. Sosyokültürel farklılaşmanın sonucu olarak seçkin bir kesimin evlerinde bulunabilen kapı tokmaklarına sıradan Osmanlı tebaasına ait evlerde sıklıkla rastlanmaz.

413). Bu uygulama mahalle halkının, komşularının mahremiyetine ve ev yaşantısına duyduğu saygının bir göstergesidir. Kapı tokmakları ile benzer gayelerle ortaya atılan bir diğer gelenek ise ev pencerelerine, rengine göre farklı mesajlar içeren çiçek saksısı koyma uygulamasıdır. Buna göre, bir evin penceresine konulmuş sarı çiçek, o evde bir hasta olduğunun ve sokaktan geçen mahalle halkının buna dikkat ederek alçak sesle konuşması ve rahatsızlık vermemesi gerektiğinin habercisidir. Eğer pencerede kırmızı renkte bir çiçek varsa bu durum, o evde evlenme çağında bir genç kız olduğunu ve evin önünden geçenlerin sözlerine dikkat ederek, kendilerine çeki düzen vermelerini istemek anlamına gelmektedir²² (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020). Örnekleri kolayca çoğaltılabilecek olan ancak günümüzde tercih edilmediği için unutulmaya yüz tutmuş benzeri birçok uygulama, Osmanlı mahalle kültürünün yazılı olmayan kuralları olarak dönemin ihtiyaçlarını karşılamış ve benimsenmiştir.

Fotoğraf 4. Geleneksel Osmanlı Mahalle ve Komşuluk Kültüründen Farklı Kapı Tokmakları

Kaynak: dunyabulteni.net (03.03.2021).

Osmanlı mahallelerinde sadaka taşları, bir sosyal dayanışma yöntemi olarak oluşturulan ve zaman içerisinde gelenek haline gelerek, farklı gelir grubu ve statüdeki insanlar arasında görünmez bir köprü rolü oynayan önemli sosyal öğelerden biridir. Genel bir tanımla sadaka taşları fakir ve ihtiyaç sahibi kimselerin para ve çeşitli eşya temin ettiği yapılardır (Sevim, 2009: 112). Genellikle mermerden yapılan sütun şeklindeki taşlar, üzerlerinde para konulması için bir oyuk bulunan ve çeşme, köprü başları, kamu binası girişleri, cami ve mezarlık gibi yerlere kurulan gizli yardımlaşma araçlarıdır. Taşlar, ihtiyaç sahibinin gururunun incinmeden yardım almasını, hayır yapanın ise bunu gizli bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamaktadır. İhtiyaç sahibi taştan gerektiği kadarını almakta, kalanını ise diğer ihtiyaç sahiplerinin alması için orada bırakmaktadır (sadakatasi.org.tr, 2021).

Osmanlı toplumunun inceliğini ve yardımlaşma ruhunu ortaya koyan sadaka taşları bazen ölen bir kimsenin mezarının başına dikilerek, merhumun hayır duası alması veya merhum yakınlarının ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla da hizmet vermektedir (Çetin, 2019: 117). Sadaka taşları bu rolüyle, görünmez bir sosyal yardım fonu işlevi görmektedir. İslam geleneğinin teşvik ettiği yardımlaşma yöntemlerinden biri olan sadakanın, mahalle içerisinde fiziki olarak işlevsellik kazanmasına olanak tanıyan sütunlar, bir ölçüde de olsa insanların ihtiyaçlarını gidererek, halk arasında dilencilik, hırsızlık, yağma gibi istenmeyen olayların artış göstermesine engel olmaktadır. Farklı uygulama ve gelenekler temelinde yaratılan güven ve dayanışma ortamı içerisinde Osmanlı mahallesi, komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu, mahallenin sahiplenildiği, mahallelilik bilinciyle hareket edilen fiziki ve sosyal bir kimlik oluşturmuştur. Mahallenin, uzun yıllar içerisinde oluşturduğu değer ve kurallara saygılı halk, elindeki değerleri korumak için çaba sarf etmekte ve buna göre yaşamaktadır. Osmanlı mahalle yaşantısı, herkesin komşuluk adabına uyarak davranışlarına çekidüzen verdiği bir ortam yaratmaktadır (sadakatasi.org.tr, 2020). Böylece mahalle, yarattığı güven ortamı ile fiziki, sosyal ve kültürel öğelerini koruyabilmektedir.

²² Henüz iletişim teknolojisinin gelişmediği Osmanlı dönemi mahalle hayatında, farklı objeler ve renkler, farklı mesajlar içeren haberleşme araçları olarak kullanılmaktaydı. Bu iletişim araçlarından bir tanesi de mendillerdir. Özellikle genç çiftler arasında kullanılan mendillerden, Beyaz mendil "Seni seviyorum", eflatun "Yarın pencerenin önünden geçin, mektup vereceğim.", mor "Seni çok beğeniyorum.", yeşil mendil ise "Mektup gönderdim, cevap bekliyorum." şeklinde anlamlara sahipti (csb.gov.tr, 2021).

Fotoğraf 5. Osmanlı Mahallelerinde Yardımlaşma ve Dayanışma Aracı Olarak Kullanılan Sadaka Taşları

Kaynak: sadakatasi.org.tr (03.03.2021).

SONUÇ

Geleneksel değerlerin toplumsal yaşama yön verdiği Osmanlı İmparatorluğu'nda mahalleler, sosyokültürel alışkanlıkların kaynağı ve koruyucusu olma rolünü üstlenmektedir. Mahallede gelişen değerler, bireyden aileye, aileden topluma, toplumdan millete doğru uzanan süreçte etkili olarak, uygarlığın tamamına etki etmektedir. İnsan, mahallesi içerisinde gelişen sosyokültürel yapı doğrultusunda mahalleli kimliği kazanmakta, kazandığı mahalleli kimliği üzerinden çevresi ile sosyal ve kültürel etkileşimlerde bulunarak, toplumsal değerleri pekiştirmektedir. Mahalle halkını meydana getiren cemaat arasında benimsenen sosyal ve kültürel alışkanlıklar, aile kurumu aracılığıyla muhafaza edilmekte, yeni nesillere aktararak geleceğe taşınmaktadır. Böylece mahalle, sosyokültürel yapıyı meydana getiren, geliştiren ve onu aktaran bir sistem kurarak, devamlılığını sağlamaktadır.

Osmanlı'da kurulan mahalleler, geleneksel değerler etrafında şekillenen, henüz ulusal ve uluslararası faktörlerin günlük yaşamı etkileme gücünün sınırlı olduğu, göreceli olarak dışarıya kapalı, muhafazakâr bir sosyal yapı arz etmektedir. Mahallenin temeli olarak görülen aileye ve ailenin temeli olan çocuğa toplum tarafından önem atfedilmektedir. Ailevi değerlerin korunması ve çocuğun mahallenin sahip olduğu değerler doğrultusunda eğitim alması tüm mahalle halkının sorumluluğu altındadır. Dini değerlerin şekillendirdiği toplumsal yapıda kadının sosyal hayata katılımı mahremiyet duygusu ile nispeten sınırlandırılmıştır. Mahalle içerisindeki fiziki, sosyal ve kültürel yapı, ailenin korunması için gerekli görülen mahremiyet olgusu doğrultusunda şekillenmiştir. Sosyal ve kültürel yapıyı oluşturan değerler ise toplumsal yaşamda, gelenek, görenek, adet ve bu olgulara bağlı gelişen günlük alışkanlıklar doğrultusunda oluşmuştur. Ortaya çıkan sosyokültürel yapı, mahallenin fiziki yapısını da etkilemiş, mahalle kahvehanesi, mahalle çeşmesi, mahalle hamamı, hazireler ve çıkmaz sokaklar gibi mahalleye özgü yapıları meydana getirmiştir. Fiziki, demografik ve sosyokültürel bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşan mahalle yapılanmaları, Osmanlı kentlerini meydana getirmiştir.

Bu çalışma, tarihsel süreçte mahalle halkının ihtiyaç ve alışkanlıkları doğrultusunda gelişen Osmanlı mahallelerinin sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapıların fiziki çevreyle etkileşimi doğrultusunda gelişen değerleri incelemeyi amaç edinmiştir. Aktarılan bilgilerin dönemin sosyokültürel öğeleri ve günlük yaşamı doğrultusunda geliştiği ve bölgeden bölgeye ve dönemden döneme farklılık gösterebileceği göz ardı edilmemelidir. Mahalle tarihinin, uygarlık tarihi kadar eski olduğu düşünüldüğünde ulaşılabilen kaynaklar sınırlı sayıdadır. Son yüzyılda kent ve yerel yönetimler çalışmalarında görülen artışa paralel olarak gelişen farklı alanlarda mahalle çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışma ile geleneksel değerlerin şekillendirdiği Osmanlı mahallelerini birçok açıdan ele alan bir eser ortaya konulması ve mahallelere yönelik yeni çalışmalara zemin hazırlayacak noktalara değinilmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akça, G. (2007). "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, s. 57-68.
- Akşit, A. (2014). "Selçuklular Devrinde Kent İskanı ve Mahalleler", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), s. 67-88.
- Alada, A. B. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Alver, K. (2010). "Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, s. 117-139.
- Alver, K. (2013). *Mahalle: Mahallenin Toplumsal ve Mekânsal Portresi*, Hece Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Araz, Y. (2013). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ata, İ. A. ve Başar, M. E. (2018). "Geleneksel Dokuda Sosyal Yaşamın Şekillendirdiği Kentsel ve Mimari ve Değerler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:6, Sayı: 68, s. 397-415.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Bağlı, M. ve Binici, A. (2005). *Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi*, Bilim Adamı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Bayartan, M. (2005). "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, Sayı: 13, s. 93-107.
- Bergen, L. (2010). "Medeniyetin Cüzü: Mahalle", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, s. 140-168.
- Can, Y. (1992). "H.I-III. / M.VII-IX.Y.Y. İslam Şehri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(6), s. 109-138.
- Can, Y. (1991). *İslam Şehirlerinin H.I-III. (M.VII-IX.) Y.Y. Fiziki Yapısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cansever, T. (2002). "Türk Evi'nin Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 12.
- Çadırcı, M. (2011). *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çağlayan, S. (2012). "Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz, Sayı: 29, s. 95-110.
- Çelik, A. (2007). "Hatıralarla Sıbyan Mektepleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, s. 125-135.
- Çetin, E. (2014). "Türkiye'de Gündelik Hayatın Tanziminde Din ve Sekülerizm", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, s. 265-285.
- Çetin, O. (2019). "Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür ve Medeniyet Dünyası Üzerine Bir İnceleme (Eyüp Örneği)", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 113-122.
- Demirtaş, Z. (2007). "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, s. 173-183.
- Doğan, İ. (2001). *Osmanlı Ailesi- Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Yeni Türkiye Yayınları, Toplum Serisi:1, Ankara.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi, 1. Baskı, Ankara.
- Duri, A. (1992). "Hükümet Kurumları", *İslam Şehri*, Cilt. 1, s. 70, Beyrut.
- Ergenç, Ö. (1984). *Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, Osmanlı Araştırmaları 4, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Ergin, O. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi ve İnkişafı*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul.
- Erkal, M. E. (1996). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, Der Yayınları, İlaveli 7. Baskı, İstanbul.
- Erkut, Z., Balcı, S. ve Yıldız, S. (2017). "Tarihsel Süreç İçinde Çocuk", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, Sayı:1, s.17-28.
- Faroghi, S. (1987). "Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri" *Cambridge Studies in Islamic Civilization*, Cambridge University Press.

- Gazanker, E. (2014). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar ve Evlatlıklar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Goodwin, G. (2003). *A History of Ottoman Architecture*, Thames & Hudson Ltd, London.
- Goodwin, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Gökkaya, E. K. (2012). "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Yaşam ve Türk Resim Sanatında Çağdaş Dönem Öncesi Yansımaları", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı: 2(2), s. 52-73.
- Güdek, M. (2012). *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul.
- Habermas, J. (2014), *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hattox, R. S., *Coffee and Coffeeshouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1985.
- İnalçık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Karasslan, A. (2015). "Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 186-199.
- Kavruk, H. (2004). *Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi*, Odak Yayın ve Dağıtım, Ankara.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Kılınc, T. (2013). *Osmanlı'dan Torunlarına Yol Rehberi*, Akis Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- Kıvrım, İ. (2009). "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8(1), s. 231-255.
- Koçyiğit, F. (2014). "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7, Sayı:16, s. 291-326.
- Kuban, D. (1965). *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi, Yem Yayın*, 1. Baskı, İstanbul.
- Lindberg, E. N. A. (2012). "Çocuk Yetiştirme Açısından Türkiye'de Çocukluğun Tarihi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, s. 41-52.
- Mermutlu, B. (2008). "Mahallenin Toplumsal Kültürümüzdeki Yeri", *Osmanlı Mahalleleri Atlası, Çekül, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Tarihi Kentler Birliği, Doğan Burda Dergi Yayıncılık*, s. 14-37, Bursa.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2016). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Kitap, 18. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2019). *İstanbul'dan Sayfalar*, Kronik Kitap, 16. Baskı, İstanbul.
- Özer, S. (2008). "Geçmişten Günümüze Kent-Çevre İlişkisi İçinde Çeşmeler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 13, 129-134.
- Peçevî, İ. (1999). *Tarih-i Peçevî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pırlanta, İ. (2010). "Orta Çağ İslam Şehirlerinde Mahallelerin Oluşumu (Nişabur Örneği)", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 1(2), s. 133-147.
- Sakaoğlu, N. (2011). "Mahalleye Dair", *Osmanlı Mahalleleri Atlası, Çekül, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Tarihi Kentler Birliği, Doğan Burda Dergi Yayıncılık*, s. 8-13, Bursa.

- Sami, Ş. (2017). *Kamûs-ı Türkî: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal), İdeal Kültür Yayıncılık, 5. Basım, İstanbul.
- Sankır, H. (2010), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusallığın Oluşumu Sürecinde Kahvehanelerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.13, s. 185-210.
- Sevim, N. (2009). *Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları*, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul.
- Şafak, N. (2012). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve İslahhaneler (1863-1903)", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak* içerisinde (ed. Şafak, N. Ve Şahin H.), s. 131-163, Dem Yayınları, İstanbul.
- Şafak, N. Ve Şahin, H. (2012). *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Dem Yayınları, İstanbul.
- Şahin, M. ve Işık, E. (2011). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 30, Kütahya.
- Şimşek, H. (2013). "Eğitim ve Oyun Bağlamında 19. Yüzyılda Türk Çocukluk Anlayışında Değişmeler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 25, s. 215-149.
- Tolan, B. (1991). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.
- Turgut, F. (2017). "Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar", *Medeniyet ve Toplum*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 93-117.
- Türk, İ. C. (2011). "Osmanlı Devleti'nde Okul Öncesi Eğitim", *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 192, s. 160-173.
- Ünal, V. (2013). "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 26, s. 588-602.
- Ünüvar, K. (1998). Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:2 Sayı:5, Kasım, Aralık, Ocak 1998-99, s. 186-196.
- Ürer, H. (2010). "Osmanlı'da Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği Himaye-i Etfal", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: 19/2, s. 1-26.
- Wycherley, R. E. (1993). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, (Çev. Nur Nirven ve Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Yaşar, A. (2005). "Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 3, Sayı 6, s. 237-256
- Yaşar, A. (2018). *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Yazıcı, N. (2007). "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII, Sayı: 1, s. 1-46.
- 03.07.2005 Tarih ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 13.07.2005, Resmî Gazete Sayısı: 25874.

İnternet ve Gazete Kaynakları

- "Eski Bursa'nın Anlatıcakları Var", (26.02.2017). *Yeni Dönem Gazetesi*, <http://www.yenidonem.com.tr/haber/ eski-bursa-nin-anlatıcakları-var-35637.html>, (erişim: 10.03.2021).
- "Osmanlı'da Mahalle Yapısı Nasıldı?" (27.06.2018). *Fikriyat Gazetesi*, <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/06/27/ osmanlıda-mahalle-yapısı-nasıldı>, (erişim: 10.03.2021)
- WEB_1. Etimoloji Türkçe, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mahalle>, (erişim: 05.01.2021).
- WEB_2. "Sadakataşı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmanın En Güzel Örneği..." <https://www.sadakatasi.org.tr/page/sadaka-taslari/216>, (erişim: 03.03.2021).
- WEB_3. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, "Dinlersen Çiçekler De Konuşur", <https://csb.gov.tr/dinlersen-cicekler -de-konusur-makale> (erişim: 29.02.2020).
- WEB_4. Dünya Bülteni, "Osmanlı Yedigâri Kapı Tokmakları", www.dunyabulteni.net, (erişim: 03.03.2021).
- WEB_5. Tarih Kurdu, <https://tarihkurdu.net/osmanli-doneminde-cocuklar.html>, (erişim: 25.02.2020).
- WEB_6. Türk Dil Kurumu (2021). "Türkçe Sözlük", <https://sozluk.gov.tr/>

WEB_7. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2021). "İğdiş", <https://islamansiklopedisi.org.tr/igdis>, (erişim: 20.02.2021).

Yüksel, B. (07.12.2020). "Demokles'in Kılıcı", *Milliyet Gazetesi*, <http://blog.milliyet.com.tr/demokles-in-kilici/Blog/?BlogNo=217523>, (erişim: 25.02.2021).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).